

literatuur

boekbespreking

Aafke, Anneke, Anne-Lies, Annemarie, Bernadet, Christien (2012).

Aan het licht. Zwangerschap en kinderen krijgen door incest.

Leeuwarden: Elikser. 208 pagina's.

€ 18,00.

ISBN: 9789089544353

De ernst en omvang van misbruik

Steeds meer raken we er in de maatschappij van doordrongen: kinderen en jongeren zijn kwetsbaar voor seksueel misbruik. Ze ontberen vaak de bescherming die nodig is om misbruik te voorkomen, of krijgen onvoldoende steun uit hun omgeving als misbruik zich voordoet, omdat verzorgers en begeleiders het misbruik niet zien of niet in staat zijn om het zorgvuldig en daadkrachtig aan te pakken. Misbruik gaat gepaard met misbruik van macht, regelmatig ook met fysiek geweld, en kan zich behalve tussen twee personen ook in groepen voordoen. Naast familieleden zijn professionals en regelmatig ook jongeren zelf plegers van misbruik. Praten over ongewenste seks en de gevolgen daarvan blijkt ingewikkeld. Het woord 'handelingsverlegen' valt nogal eens. Professionals hebben nog nauwelijks een gemeenschappelijke taal ontwikkeld om over plezierige en ongewenste seks te pra-

ten. Er zijn nog weinig goede voorbeelden in de praktijk beschikbaar. Of er zorgvuldig en kordaat wordt gehandeld, hangt vaak af van individuen en wordt daardoor een kwestie van willekeur, terwijl het systematisch deel zou moeten uitmaken van de professie.

Misbruik in instellingen

De laatste jaren is vooral seksueel misbruik buiten familieverband veel in het nieuws. Naast de internationale schandalen rond seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke kerk en op internaten is er ook publieke aandacht gekomen voor seksueel misbruik in tehuizen en pleeggezinnen. In Nederland leidde dat tot onderzoeken van de commissie Deetman naar misbruik in de katholieke kerk en de commissie Samson naar seksueel misbruik in residentiële jeugdinstellingen en pleeggezinnen. Daarbij is ook de vraag aan de orde welke rol de overheid heeft gespeeld bij kinderen die op last van de overheid onder toezicht waren gesteld en uithuisgeplaatst.

De tijdelijke meldpunten die bovengenoemde commissies instelden, leidden tot een toestroom van meldingen van vooral oudere volwassenen. De melders leefden

vaak jarenlang met een voor de buitenwereld verborgen en pijnlijke geschiedenis. Deze nare en zware geheimen drukten een stempel op hun leven. Meestal hadden de melders weinig passende hulp en steun ontvangen. Maatschappelijke aandacht voor seksueel misbruik is belangrijk voor het verwerkingsproces en helpt betrokkenen om uit hun isolement te treden. Vaak verzwegen en ontkende ervaringen met misbruik komen naar buiten. Betrokkenen krijgen een gezicht en een stem. Deze maatschappelijke aandacht biedt een belangrijk tegenwicht voor het collectief vergeten van misbruik dat uit de historie blijkt. Voor buitenstaanders blijft het moeilijk om misbruik en de gevolgen ervan echt tot zich te laten doordringen. Toch is dat besef heel belangrijk vanwege haar verbindende kracht. Aandacht vanuit de samenleving kan bijdragen aan de collectieve erkenning van wat er door en na het misbruik gebeurd is en van het leed dat daaruit volgde.

Misbruik in families

Gebrek aan bescherming doet zich eveneens voor in gezinnen. Ook daar zijn kinderen soms overgeleverd aan de grillen en macht van hun ouders, hun broers en zussen alsook andere familieleden. Misbruik, mishandeling en verwaarlozing in families hebben vaak ernstige gevolgen. Ze maken kinderen kwetsbaar, ook voor misbruik buiten het gezin. De grootte, de ernst en de verborgenheid van het geweld zijn van zodanige omvang dat dit blijvend in het collectieve bewustzijn thuishoort en structureel opgenomen wordt in het handelingsrepertoire van professionals.

Seksueel misbruik door verwanten kwam in Nederland eind jaren tachtig aan het

licht door het baanbrekende onderzoek van Nel Draijer. Uit haar representatieve studie bleek dat één op de zeven meisjes door verwanten wordt misbruikt en dat dit misbruik van negatieve invloed is op hun leven. Volgens onderzoek van Rutgers Nisso wordt 2% van de meisjes en vrouwen zwanger door seksueel geweld. Onderzoekster Van Berlo (2007) spreekt van een 'onzichtbaar probleem' dat 'te zwaar is om alleen te dragen'. Het misbruik duurt vaak lang wanneer het door de vader wordt gepleegd. Zo schokte in 2008 de Oostenrijkse zaak uit Amstetten de wereld. Daarin kwam de 73-jarige Fritzl voor het gerecht die zijn dochter Elisabeth sinds haar elfde had misbruikt. Hij verwekte zeven kinderen bij haar, die ze zonder hulp ter wereld bracht en hield haar 24 jaar gevangen in een onderaardse kelder. Fritzl gebruikte ook geweld. Sommige kranten schreven dat Elisabeth door hem behandeld werd als een seksslavin. Drie van deze kinderen werden 'boven' opgevoed door Fritzl en zijn vrouw, die van niets wist. Zij dacht dat haar dochter bij een sekte woonde en de kinderen te vondeling legde op hun stoep. Drie andere kinderen leefden met hun moeder in de kelder: zij hadden letterlijk nooit daglicht gezien. Er was geen enkele medische zorg. Een kind overleed na de geboorte vanwege ademhalingsmoeilijkheden.

Zwanger door incest

Net als Elisabeth werden ook de vrouwen die in het bijzondere boek *Aan het licht* spreken, zwanger door incest. Zij werden misbruikt door hun vader, opa, oom of broer. De betrokken vrouwen willen met hun boek zichtbaar maken dat er kinderen worden geboren uit verkrachtingen. Ze werden destijds als meisje al zwanger

en bevielen van een of meer kinderen. Ze voelden schaamte en verdriet. Ze konden destijds hun kind niet beschermen. Zowel de geboorte als het overlijden van deze kinderen moest geheim blijven. De baby's werden na een bevalling zo snel mogelijk weggewerkt. De vrouwen wilden deze kinderen een plaats en bestaansrecht geven en zochten daarmee een naam voor hun eigen onzichtbare moederschap.

Het boek had een aanloop van bijna tien jaar nodig. Het liep parallel aan het verwerkings- en herinneringsproces van de vrouwen. Onder de naam 'zwanger door incest' richtte de FIOM groepshulp op voor lotgenoten. Het bleek een belangrijke stap voor de betrokken vrouwen om het gemeenschappelijke en verborgen thema in een groep met lotgenoten te bespreken. 'Ik kon mijn verhaal vertellen, maar nooit delen', zegt Annelies. Het is een bekend gegeven dat lotgenoten door de herkenning van elkaars pijnlijke ervaringen elkaar tot steun kunnen zijn.

De vrouwen in dit boek vonden de moed om hun verhaal over incest naar voren te brengen en op te schrijven. Het is een zacht boek over een hard onderwerp. Het gaat over zware gebeurtenissen, maar er gloort telkens licht in de zinnen en de hoofdstukken. Wat hebben deze vrouwen veel doorstaan en wat zijn ze krachtig geworden. Daarnaast komen ook de FIOM-hulpverleners, een partner en enkele kinderen aan het woord.

Geen bescherming

Pijnlijk duidelijk wordt in de verhalen dat de vrouwen destijds als meisjes overgeleverd waren aan de wreedheid, achteloosheid en uitbuiting van hun ouders. Zij vonden geen bescherming en waren overgeleverd aan geweld en verwaarlozing. De

meeste vrouwen durfden over hun extreme ervaringen niet te praten uit angst dat ze voor gek versleten werden. Sommigen vertellen dat hun vader de kinderen verwekte, maar ze ook vermoordde door een abortus of door de kinderen te doden na hun geboorte. De uitspraken van de betrokken vrouwen laten zien dat het met de ouderlijke liefde soms bedroevend gesteld was: 'Mijn moeder greep niet in, beschermde niet, en gaf geen troost. Ze gaf mij het gevoel, dat wat mijn vader met me deed, mijn schuld was [...]. Mijn hele leven al ben ik op zoek naar moederliefde', zo vertelt Christien (p. 100). Ook haar vader gaf haar geen bescherming, hij bood haar zelfs aan andere mannen aan op kaartavonden: 'Ook liet hij me dienstdoen als hoofdprijs op zijn kaartavonden. Ik was dan lustobject voor zijn soortgenoten.' (p. 96)

Ook Anneke reflecteert op dit onbeschermde, wrede leven als dochter. Zij denkt dat de moeders hun kinderen geen weerbaarheid konden leren omdat ze zelf ook niet weerbaar waren.

Hulp die niet aansloot

Naast het schrijnende gebrek aan bescherming valt op dat later in het leven de geboden hulp meestal niet aansloot. De vrouwen moesten lang wachten, kregen weinig hulp of alleen medicijnen. Ze voelden zich soms ook onzorgvuldig behandeld en niet begrepen. 'Het beloofde vangnet heeft nooit gewerkt', zo stelt een van de vrouwen vast (p. 114). Een latere partner ziet zijn vriendin worstelen met gevoelens uit het verleden, maar merkt op dat de hulp ontoereikend en oppervlakkig is, terwijl zijn geliefde de hulp zo hard nodig heeft. Anderen vertellen dat de bekkenbodemspecialist bij de intake wel

standaard vroeg naar seksueel misbruik, maar nooit naar zwangerschap als gevolg van misbruik. Ook bleek het in sommige gevallen door verjaring niet mogelijk om gemaakte kosten voor hulp terug te krijgen via het schadefonds. Enkele vrouwen realiseerden zich als volwassene dat hun levend geboren kinderen illegaal zijn geadopteerd. Het kind was geregistreerd alsof het van een andere moeder was. Sommige vrouwen lieten zich inschrijven bij het landelijk zoekteam van de FIOM. De twee betrokken FIOM-hulpverleners komen in het boek ook aan het woord. Zij geven aan dat ook zij een bewustwordingsproces doormaakten. Hun ogen werden pas echt geopend door een lid uit de cliëntenraad. Ze ontdekten daarvoor dat er een verband bestond tussen afstandsmoeders, seksueel misbruik in de jeugd en als kind mishandelde volwassenen. Voor alle drie groepen bood de FIOM groepshulp aan, maar nu pas realiseerden zij zich dat sommige vrouwen aan alle groepen tegelijk konden deelnemen. Zo startten zij in 1999 de eerste langdurige pilotgroep, later nog gevolgd door een tweede voor vrouwen die zwanger waren geworden door incest. Een van de partners van de betrokken vrouwen noemt hen de engelen van de FIOM. De hulpverleners legden inderdaad veel geduld, begrip en grenzen aan de dag en waren een baken voor de lotgenoten die eindelijk steun vonden in hun verwerkingsproces.

Onzichtbare moeders van onzichtbare kinderen

Er was veel bedekt geraakt in de vaak duistere geschiedenis van de vrouwen. Annemarie schrijft dat ze haar kinderen heeft opgehaald uit een duister verle-

den en naar het licht heeft gebracht. De zwangerschap was vaak geheim, vrouwen moesten op jonge leeftijd al een abortus verwerken en de pijn onder ogen zien van wat er gebeurd was met de kinderen die geboren waren. Soms was er sprake van baby moord, soms wisten zij ook niet wat er met de kinderen gebeurde en verdwenen de kinderen zonder dat de dochters daarop enige invloed konden uitoefenen. Later, toen sommige vrouwen als volwassene kinderen kregen, was dat kind voor hen niet de eerstgeborene. Zo vertelt een van de vrouwen dat het choquerend kan zijn om de naakte waarheid te vertellen dat zij zes kinderen heeft gekregen die geen van allen leven. Deze vrouwen werden dus al jong moeder zonder dat het moederschap zichtbaar werd. Dat verborgen moederschap van onzichtbare kinderen deed veel pijn in hun leven: 'Mijn moederschap bleef onontwikkeld, ik moest mijn kinderen afstaan aan de dood en aan het leven. Iets in mij kon daardoor niet groeien. Ik was panisch om zwanger te worden.' Sommigen geven aan dat ze het krijgen van kinderen als volwassene uitstelden; ze waren er bang voor en zagen hun onverwerkt moederschap als belangrijke reden voor hun terughoudendheid.

Herinneren, rouwen en verwerken

Bernadet beschrijft het vitale belang van spreken in dit boek: 'Ontkenning en ongelooft maken het verwerkingsproces zoveel zwaarder en pijnlijker' (p. 120). Symbool (beelden, bloemen, kaarsen) kan helpen om te rouwen en een ritueel te vinden dat verwerking ondersteunt. Er worden kaarsjes gebrand voor alle kinderen die geboren zijn en ongeboren geaborteerd. Voor baby's die er niet mochten zijn, die niet welkom waren. Kunnen rouwen.

Annemarie schetst in haar terugblik haar leven als volwassene: 'Toen ik volwassen werd, leefde ik niet. Want ik moest nog rouwen. Om alles wat ik verloren had. Mijn kinderen die ik in het geheim gedragen had en die na hun geboorte van mij weg waren genomen. Door de dood en door adoptie. Ongewild. Illegaal. Gedwongen' (p. 128).

Groepsproces

De groeps gesprekken vonden overdag plaats en duurden tweeënhalve uur. De eerste groep kwam 25 keer bij elkaar en de tweede groep 16 keer. De begrenzing was essentieel, want deze gaf duidelijkheid en veiligheid en legde de vroegere pijn van de onberekenbaarheid aan banden. Veel pijn was in het lichaam opgeslagen. Aan het begin en het eind was er een ontspanningsoefening, tussenin een thema en de vraag: wat houdt je bezig? FIOM-begeleiders Joke en Loes bewaakten de groepsregels, het proces en de doelen. Anneke vertelt over dat ontginningsproces in de groep: 'Ik heb geschreven in de tijd dat ik er net over kon praten. En dat las ik dan voor terwijl mijn stem steeds zachter werd' (p. 126). Aafke vertelt dat de groep haar sterker heeft gemaakt, ze was opgegeven door haar maatschappelijk werkster, want zelf durfde ze dat destijds niet. Wat de vrouwen indrukwekkend vinden en met elkaar delen is dat ze allemaal de groep hebben verlaten als moeders.

Intergenerationele patronen in relaties

Er komen ook een partner en enkele dochters aan het woord en tijdens de bijeenkomst van de presentatie van het boek huppelen er ook kleinkinderen rond. In het boek komt ook naar voren dat het

seksueel misbruik sporen heeft getrokken in de relaties met kinderen, ouders en partners. Sommige vrouwen zijn gescheiden of waren een tijd lang door hun verdriet niet in staat om er als moeder of grootmoeder helemaal te kunnen zijn. Bernadet stelt vast dat 'de gewoonte om te zwijgen over wezenlijke gevoelens en gebeurtenissen diep verankerd ligt in veel families' (p. 120). Familieleden blijven ontkennen. Een groot deel van het leven van een gezin waarin incest voorkomt moet onzichtbaar blijven: 'Iedere familie spint op haar eigen manier een web van leugens om dat geheim en onzichtbaar te houden' (p. 174).

Dit vroegere relatiepatroon werkt ook door in relaties met latere partners. Zo vertelt een partner over zijn leven met zijn vriendin met wie hij uiteindelijk geen kinderen kreeg: 'Dat ze zwanger is geworden door de incest, is voor haar het moeilijkst geweest om naar buiten te brengen en met mij te delen. Dat was voor mij ook heel heftig. Samen hebben wij geen kinderen gekregen. Soms doet dat pijn, maar het is wel oké zo' (p. 119).

De latere dochters van de moeders die als meisje met incest te maken kregen, hebben het ook niet gemakkelijk. Zij krijgen ongewild in hun opvoeding als erfenis een pijnlijke familiegeschiedenis met langdurige gevolgen mee. Hoe willen en kunnen zij zich daartoe verhouden? Joyce, nu jong volwassen, zegt dat als volgt: 'Het is moeilijk beiden bij je eigen pijn te blijven en tegelijkertijd in contact met elkaar te zijn' (p. 142). Zij vertelt dat haar moeder haar geen veilige plek kon bieden. Zij als dochter werd snel volwassen en nu verlangt ze ernaar om kind te zijn. Bernadet kijkt van wat meer afstand naar het geworstel van families waarin incest voorkomt en spreekt de volgende hoop

uit: 'Ik wens alle daders en betrokkene de moed en durf toe wel te spreken. Doorbreek deze vaak al eeuwenoude cirkel van ontkenning en geweld. Heel veel liefde en kracht wens ik een ieder toe om deze weg in te slaan' (p. 121). Ze verwoordt daarmee ook hoe krachtig deze vrouwen hun eigen geschiedenis ter hand hebben genomen en deze kwetsbaarheid en moed tonen in dit bijzondere boek. Een cadeau aan de samenleving en verplichte leesstof voor professionals in het werkveld en de professionals van de toekomst in opleiding.

Literatuur

Berlo, W., Boet, A., Giepmans, E., Duuren, W. van, & Wentzel, W. (2007). *Te zwaar om alleen te dragen. Zwangerschap als gevolg van seksueel geweld is een onzichtbaar probleem.*

Maandblad Geestelijke volksgezondheid, 4, 62.

Commissie Samson (2012). *Omringd door zorg en toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden.* Mepel: Boon.

Draijer, N. (1988). *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen.* Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Fritzl-case: http://en.wikipedia.org/wiki/Fritzl_case

Sietske Dijkstra